

УДК 159.9:316.37

Журавльова Л. П.

доктор психологічних наук, професор

Житомирського національного агрономічного університету

Коломієць Т. В.

асpirант

Житомирського національного агрономічного університету

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті презентовано мікрорівневий вимір структурно-динамічної моделі міжособистісної взаємодії. Виділено та описано когнітивний, емоційний, мотиваційний, ціннісно-смисловий та конативний компоненти міжособистісної взаємодії. Досліджено їх феноменологічні характеристики.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, мікрорівень міжособистісної взаємодії, структурно-динамічна модель міжособистісної взаємодії.

Постановка проблеми. Міжособистісна взаємодія є предметом дослідження різних галузей науки: психології, філософії, соціології, політології, педагогіки та ін. Така полідисциплінарність даного явища вказує на його феноменологічну складність, багатоаспектність, багатовимірність. Очевидно, що саме цим і обумовлена наявність широкого спектру досліджень у яких вивчається той чи інший аспект міжособистісної взаємодії. Усі вони потребують систематизації та концептуального осмислення.

Розгляд будь-якого психологічного феномену передбачає дослідження його структури. У цьому контексті ми виходимо з позиції Б. Ф. Ломова [5, с. 271–274], який запропонував досліджувати структуру спілкування (міжособистісної взаємодії) щонайменше на трьох рівнях: макрорівні (сукупність усіх міжособистісних взаємодій, у які вступає особистість), мезорівні (динаміка визначеного взаємодії) та мікрорівні (дослідження узгоджених актів, які утворюють та забезпечують міжособистісну взаємодію). Очевидно, що кожен із виділених дослідником рівнів має свої особливості, закономірності, механізми, власну структуру, динаміку, ієархію тощо. Їх вивчення може стати вагомим кроком до концептуалізації досліджуваного феномену, сприяти розв'язанню низки проблем прикладного характеру.

Таким чином, об'єктом нашого дослідження є структура міжособистісної взаємодії, а предметом — структура міжособистісної взаємодії на мікрорівні.

Метою роботи є побудова структурно-динамічної моделі міжособистісної взаємодії та дослідження феноменологічних характеристик її складових на мікрорівні.

Основний зміст. Аналіз наукової літератури показав, що у психології загальноприйнятою є трьохкомпонентна структура міжособистісної

взаємодії. Так, О. О. Бодальов (1996) виділяє афективний, гностичний та праксичний компоненти, М. М. Обозов (1990), Я. Л. Коломінський (2001) — афективний, поведінковий, когнітивний, Н. І. Сарджвеладзе (1989) — когнітивний, емоційний, конативний тощо.

Зважаючи на сказане вище можна зробити умовивід, що фактично структура міжособистісної взаємодії зводиться до наступних компонентів: когнітивного (гностичного), емоційного (афективного) і конативного (праксичного, поведінкового). До того ж, усі вони забезпечуються відповідними психічними процесами (когнітивними, емоційними та конативними), які й є елементарними одиницями, актами міжособистісної взаємодії на мікрорівні.

Вивчаючи мікроструктуру міжособистісної взаємодії, важливо охопити її ті складові, що розкривають її специфіку, роблять кожний конкретний контакт унікальним та неповторним. Загальноприйнята трьохкомпонентна структура дає змогу охарактеризувати міжособистісну взаємодію як явище об'єктивної реальності, однак вона не в повній мірі розкриває її суб'єктивний аспект. З метою визначення суб'єктивного наповнення досліджуваного нами феномену необхідно, на нашу думку, врахувати такі важливі «фільтри заломлення» об'єктивної дійсності, як потреби, мотиви, цінності, смисли, установки тощо. Саме вони, як вважають дослідники (Л. І. Анциферова, 1978; В. І. Ковалев, 1988; П. М. Якобсон, 1981 та ін.), і є «особистісним ядром» психічного відображення. Тому, у контексті розгляду особливостей міжособистісної взаємодії на мікрорівні, доцільно в її структурі виокремити ціннісно-смисловий та мотиваційний компоненти. Зважаючи на це *мікроструктуру міжособистісної взаємодії* можна подати у вигляді п'яти компонентів: когнітивного, емоційного, мотиваційного, ціннісно-смислового та конативного. Розглянемо феноменологічні характеристики кожного з них.

Когнітивний компонент у структурі міжособистісної взаємодії виділяється усіма без винятку дослідниками даного феномену. Така одностайність спричинена, очевидно, вже самою суттю даного процесу, що полягає у взаємному kontaktі двох істот, що наділені інтелектом. Когнітивні процеси особистості активізуються під час міжособистісної взаємодії задля пізнання іншого та досягнення з ним взаєморозуміння. У зв'язку з цим когніції пронизують кожен етап міжособистісної взаємодії — починаючи від сприймання іншого суб'єкта взаємодії і до розбудови власної стратегії поведінки з ним. У цьому контексті Л. Бразерс (Brothers L., 1990) виокремлює поняття соціальної когніції, під якою розуміється психічна діяльність, що визначає взаємодію в суспільстві, яка включає здатність особистості до розуміння бажань, намірів і поведінки інших людей.

Психологічну структуру міжособистісного пізнання та розуміння описують через систему таких понять як відчуття, сприймання, уявлення, мислення, враження, емпатія, судження, інтерпретація (Дудар О. В., 2010; А. О. Сбітнева, 2009). Результати пізнання узагальнюються в цілісному образі-уявленні про іншу людину.

Як стверджує М. М. Обозов: «Перед тим, як відчути симпатію — антипатію, включитися у спілкування, людина свідомо чи несвідомо пізнає іншу

особистість» [6, с. 103]. Вихідною передумовою психологічного пізнання іншої людини є сприймання [7, с. 56]. Його процес включає в себе всі рівні психічного відображення, що визначає когнітивну складність образу іншого. Отримана засобами сприймання інформація про іншу особистість та, власне, саму взаємодію з нею підлягає осмисленню та суб'єктивній інтерпретації. Досліджаючи особливості сприймання людини людиною, О. О. Бодальов стверджував: «Від того, як люди відображають та інтерпретують образ та поведінку й оцінюють можливості один одного, багато в чому залежить характер їх взаємодії та результати, до яких вони приходять у спільній діяльності» [1, с. 3]. Отже, на основі отриманих умовиводів прогнозується хід подальшої взаємодії, визначається її доцільність та обирається стратегія поведінки.

Для позначення процесу сприймання людьми один одного у соціальній психології користуються терміном «соціальна перцепція». При цьому слід зауважити, що соціальна перцепція не обмежується лише сприйманням, вона охоплює усі когнітивні процеси, завдяки яким забезпечується пізнання іншого суб'єкта взаємодії.

Варто відзначити, що описані вище когнітивні процеси протікають миттєво та переважно неусвідомлено. Більш-менш усвідомленими ж залишаються продукти соціальних когніцій — враження (при короткочасному міжособистісному контакті) та оціночні ставлення (при тривалій взаємодії людей).

Процес міжособистісного пізнання носить суб'єктивний характер, який зумовлює відповідний когнітивний стиль. В останньому відображаються індивідуальні особливості сприймання, аналізу, структурування та категоризації оточуючої дійсності (О. І. Санніков, 2012; М. О. Холодная, 2002; І. П. Шкуратова, 2004 та ін.), на основі чого і відбувається індивідуальна побудова узагальненого образу іншого.

Формування суб'єктивного образу іншого не єдина функція когнітивного компоненту міжособистісної взаємодії. Актуалізовані когнітивні процеси під час міжособистісної взаємодії передбачають і формування образу себе, як її суб'єкта. «Пізнання іншої людини забезпечує і пізнання себе, а повнота, точність сприйняття, розуміння іншої людини зумовлюють успіх у взаємодії з нею» [7, с. 53]. Очевидно, що в основі такого пізнання та осмислення себе в процесі міжособистісної взаємодії лежить функціонування рефлексивних механізмів.

Таким чином, когнітивний компонент міжособистісної взаємодії виступає як своєрідна інформаційна база, що створена на основі пізнання та аналізу себе та іншого у процесі міжособистісної взаємодії. Узагальнення поданих феноменологічних та структурних характеристик когнітивної складової міжособистісної взаємодії дозволяє виділити *основні психічні процеси*, що забезпечують її функціонування: сприймання, емпатія, інтерпретація, осмислення, рефлексія, антиципація.

Водночас цілісний акт відображення одного суб'єкта іншим завжди певною мірою включає єдність двох протилежних компонентів — інтелектуального (когнітивного) й афективного [9]. У контексті вищесказаного

С. Л. Рубінштейн стверджує: «...мислення, як реальний психічний процес, вже саме є єдністю інтелектуального та емоційного, а емоція — єдністю емоційного та інтелектуального» [9, с. 97–98]. Такої ж позиції дотримувався і Л. С. Виготський вказуючи, що «у будь-якій ідеї міститься у перетвореному вигляді афективне ставлення людини до дійсності, що представлена у даній ідеї» [3, с. 22]. Така взаємопроникненість когнітивного та емоційного компонентів обумовлює їх майже одночасне функціонування. Однак, враховуючи, що будь-яка емоційна реакція виникає в результаті відображення певного об'єкта чи явища (у нашому випадку — людини чи ситуації в якій людина задіяна), то ми розглядаємо когнітивний компонент як такий, що дещо передує емоційному.

Емоційний компонент міжособистісної взаємодії є емоційною реакцією на осмислення самої міжособистісної взаємодії та кожного з її суб'єктів. Деякі науковці виділяють емоційну взаємодію як окремий вид міжособистісної взаємодії. Так, В. К. Вілюнас (1976) емоційну взаємодію визначає як специфічну форму емоційного контакту між людьми, що передбачає виникнення емоційного переживання, предметом якого слугує інше емоційне переживання. Виокремлюються і два структурні компоненти емоційної взаємодії: імпресивний, під яким розглядається сприйняття та розуміння іншого (когнітивний компонент), та емпатійний відгук як афективне розуміння емоційного стану іншого (В. В. Неволіна, 2007).

Емоційний зміст міжособистісної взаємодії визначає і валентність переживань суб'єктів (О. Л. Журавльов, 2002). Так, дослідник говорить про два протилежні напрями переживань: кон'юктивні (позитивні, зближаючі) та диз'юнктивні (негативні, віддаляючі). Між ними знаходяться індиферентні переживання, які характеризуються нейтральним емоційним ставленням, тобто байдужістю.

Беручи за основу співвідношення кон'юктивних та диз'юнктивних переживань, С. В. Духновський (2005) говорить про гармонійність — дизгармонійність як інтегральний показник емоційного фону міжособистісної взаємодії.

Таким чином, емоційний компонент у структурі міжособистісної взаємодії виступає як емоційне переживання суб'єктивного ставлення до іншої людини. Він проявляється у реальних емоціях та почуттях, які створюють відповідний емоційний фон взаємодії. Феноменологія емоційних ставлень суб'єктів один до одного та їх психологічної дистанції визначає вид міжособистісної взаємодії (контакти знайомства, товариські взаємини, дружба, кохання, ворожнеча тощо).

І. Д. Бех (1995), описуючи процес розвитку людських емоцій, зауважує, що більш складні за будовою емоційні переживання переростають у особистісні смисли. Співзвучну позицію знаходимо і у Д. О. Леонтьєва (2003), який емоції називає «чуттєвою тканиною смислу». Однак смислоутворюючу функцію виконує, за О. М. Леонтьєвим (1983), не емоція, а мотив.

Поява емоційного ставлення до іншого учасника взаємодії або до самої взаємодії призводить до актуалізації особистісних потреб та інтересів, постановки цілей та мети взаємодії. Відтак, актуалізується **мотиваційний**

компонент міжособистісної взаємодії, який концентрує в собі її бажаний результат (тобто те, заради чого, власне, ця взаємодія відбувається).

Питання мотивації міжособистісної взаємодії розглядав і Б. Ф. Ломов [5, с. 251–271]. Науковець стверджував, що навіть у найпростішому варіанті міжособистісної взаємодії кожен з її суб'єктів має власний мотив. Саме тому доречно розглядати взаємодію цих мотивів як окрему одиницю аналізу системи узгоджених актів. Для цього ж необхідно дослідити індивідуальні особливості мотиваційного компоненту кожного суб'єкта взаємодії.

Як відомо, основою мотиву є система потреб особистості. Більш детально зупинимося на соціогенних потребах, що відповідають контексту досліджуваної нами проблеми. Перш за все виділимо потребу у спілкуванні, яка є базовою [5, с. 263]. В основі міжособистісної взаємодії лежать також потреба включення, потреба контролю та потреба в афекті (Шутц, 1958). Потреба включення пов’язується із прагненням особистості до взаємодії та співпраці з іншими. Потреба контролю варіює в континумі від прагнення влади, авторитету та контролю над іншими до необхідності у контролі над собою з боку інших (позбавлення відповідальності). Бажання особистості отримувати та віддавати емоційне тепло, відчувати та проявляти емпатійне ставлення відноситься до потреби в афекті.

Досліджуючи соціогенні потреби особистості, А. В. Петровський з-поміж інших виділяє потребу в персоналізації (або потребу «бути особистістю»), тобто необхідності ідеальної представленості себе у іншому. «Подібно до того як індивід прагне продовжити себе в іншій людині фізично (продовжити рід, мати потомство), особистість індивіда прагне продовжити себе заклавши ідеальну представленість, своє «інакобуття» в інших людях» [8, с. 241]. Отже, можемо припустити, що задоволеність цієї потреби безпосередньо залежить від здатності іншої людини побачити, відчути, «прочитати» особистість, що проявляється у її емпатійному ставленні до Іншого.

Залежно від актуалізованих соціогенних потреб формується відповідна мотивація на взаємодію. Виділяється три вектори мотиваційної спрямованості: мотиви, що спрямовані на задоволення особистих (егоїстичних) інтересів, мотиви зі спрямованістю на взаємодію та співпрацю, та маргінальна (ситуативна) орієнтація мотивів (Н. П. Фетіскін, 1995).

Розглядають й інший бік мотиваційної орієнтації, що пов’язаний зі стилем взаємодії з іншим. Так дослідники виділяють три параметри мотиваційних орієнтацій: мотиви з орієнтацією на прийняття партнера, з орієнтацією на адекватність сприймання та розуміння партнера та орієнтація на досягнення компромісу (І. Д. Ладанов та В. А. Уразаєва, 1985).

Таким чином, на основі соціогенних потреб та інтересів особистості формуються її мотиваційні орієнтації, які, підкріплюючись вже наявним емоційним ставленням, отримують власне ціннісно-смислове наповнення. Відтак актуалізується її **ціннісно-смисловий компонент**.

Відомо, що ціннісно-смислова сфера особистості включає два основні компоненти — ціннісні орієнтації та систему особистісних смислів (О. А. Савельєва-Рат, 2009). Система цінностей особистості є сукупністю цілей, установок, оцінних критеріїв, які визначають особистісну значу-

щість міжособистісної взаємодії з тією чи іншою людиною. Особистісний смисл же репрезентує її суб'єктивний зміст.

Більш-менш усвідомлені смыслові установки та ціннісні орієнтації у сфері міжособистісної взаємодії задають поведінкову стратегію (спрямованість) особистості [2; 4; 9]. Такі стратегії поділяють на продуктивні та непродуктивні. В основі такого поділу лежить явище біополяризації ціннісного ставлення до партнера — «ставлення до іншого як до цінності — ставлення до іншого як до засобу» [4].

Ціннісне ставлення до партнера лежить в основі гуманістичної парадигми, основні положення якої знаходять своє втілення у стратегії діалогічної взаємодії. Визначальними характеристиками останньої є свобода суб'єктів взаємодії, їх рівноправність (як визнання цієї свободи), особистий контакт на основі співпереживання та взаєморозуміння [2, с. 203].

Таким чином, ціннісно-смысловий компонент міжособистісної взаємодії є продуктом людської індивідуальності, суб'єктивним ядром міжособистісної взаємодії, на основі якого й визначається стратегія поведінки людини, яка репрезентує **конативний компонент** цієї взаємодії.

Конативний (практичний, дієвий) компонент є поведінковою реакцією на описані вище процеси взаємодії. Він реалізується у формі конкретних дій, вчинків, реплік кожного із суб'єктів, які, узгоджуючись між собою, утворюють комунікативні та поведінкові акти взаємодії (інтеракцію). Таким чином, конативний компонент у поданій структурі виступає як об'єктивна сторона міжособистісної взаємодії, тобто є її зовнішнім проявом.

Залежно від феноменологічних характеристик складових, що передують конативному компоненту, формується певний тип поведінки особистості щодо іншого суб'єкта міжособистісної взаємодії. Спрямованість обраного типу (конструктивна чи деструктивна) визначає подальшу динаміку взаємодії та її ефективність.

З огляду на сказане вище слідує, що на рівні психіки процес міжособистісної взаємодії складається з окремих мікропроцесів — мікроактів, які забезпечують її функціонування. Кожен мікроакт забезпечується функціонуванням одного з п'яти описаних компонентів. До того ж, необов'язково дані компоненти актуалізуються в незмінній послідовності й функціонують у кожному мікроакті. Останні можуть утворювати різні комбінації. Кожна комбінація мікроактів є окремим мікроциклом, який впродовж міжособистісного контакту запускається незліченну кількість разів, зумовлюючи унікальну мікродинаміку кожної (ситуативної) взаємодії.

Зауважимо, що запропонована структурна диференціація міжособистісної взаємодії є досить умовою та узагальненою. Це пов'язано з її специфікою, яка, по-перше, визначається особистісними характеристиками тих процесів, які забезпечують функціонування кожного компоненту (тривалістю, мірами вираженості, усвідомленості, актуальності, значущості тощо); по-друге, їх дифузією під час мікроактів взаємодії; по-третє, безперервним узгодженням відповідних процесів суб'єктів взаємодії.

Висновки. Міжособистісна взаємодія на мікрорівні є структурно-динамічним утворенням, динаміка якого зумовлена процесуальним харак-

тером її структурних елементів. Структура міжособистісної взаємодії складається з п'яти компонентів: когнітивного, емоційного, мотиваційного, ціннісно-смислового та конативного, функціонування яких взаємопов'язане та взаємообумовлене. Особливості феноменологічних характеристик кожного компоненту є внутрішніми умовами, через які здійснюється зовнішній вплив Іншого на суб'єкт взаємодії.

Перспективу своїх подальших досліджень вбачаємо у вивчені міжособистісної взаємодії у вимірах меза- та макрорівнів та побудові відповідної структурно-динамічної моделі.

Список літератури

1. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / Бодалев А. А. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 200 с.
2. Братченко С. Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, С. Л. Братченко и др. // Психология с человеческим лицом : гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. — М., 1997. — С. 201–222.
3. Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 т. / под ред. В. В. Давыдова. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 2. — 504 с.
4. Елохина Т. П. Психология политического сотрудничества в России / Т. П. Елохина. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. — 260 с.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М., 1984. — 444 с.
6. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. — К.: Изд-во «Лыбидь» при Киев. ун-те, 1990. — 192 с.
7. Орбан-Лембрік Л. Е. Структура комунікативного потенціалу особистості / Л. Е. Орбан-Лембрік // Психологічні перспективи. — 2002. — Вип. 2. — С. 53–61.
8. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. — М.: Политиздат, 1982. — 255 с. — (Над чем работают, о чем спорят философы).
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии/ С. Л. Рубинштейн. — М.: Педагогика, 1973. — 423 с.

Журавлева Л. П.

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой истории, политологии и психологии
Житомирского национального аграрно-экологического университета

Коломиц Т. В.

аспирант
Житомирского национального аграрно-экологического университету

СТРУКТУРНО-ДИНАМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАЙМОДЕЙСТВИЯ

Резюме

В статье представлено микроуровневое измерение структурно-динамической модели межличностного взаимодействия. Выделены и описаны когнитивный, эмоциональный, мотивационный, ценностно-смысловой и конативный компоненты межличностного взаимодействия. Исследованы их феноменологические характеристики.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, микроуровень межличностного взаимодействия, структурно-динамическая модель межличностного взаимодействия.

Zhuravlyova L. P.

doctor of psychological sciences, professor
the chief of department of history, politology and psychology
Zhytomir national agroekological university

Kolomiets T. V.

postgraduate
Zhytomir national agroekological university

THE STRUCTURAL DYNAMIC MODEL OF INTERPERSONAL INTERACTION

Summary

The article presented a structural dynamic model of interpersonal interaction at the microlevel. Were highlighted and describes the components of interpersonal interaction. There are cognitive, emotional, motivational, value-semantic and konative. Were investigated their phenomenological characteristics.

Key words: interpersonal interaction, the microlevel of interpersonal interaction, the structural dynamic model of interpersonal interaction.